

Veronique Despodt

Dat du best, was ic ende wat ic bem, dat sal tu werden...

Gentse grafmonumenten en grafschriften tot het einde van de Calvinistische Republiek (1584)

De oorspronkelijke bedoeling van deze licentiaatsverhandeling was om zoveel mogelijk Gentse grafschriften uit de periode tot het einde van de Calvinistische Republiek (1584) te verzamelen en uit te geven. Er bleken een aanzienlijk aantal *épitaphiers* of grafschriftenverzamelingen – handschriften en uitgegeven werken – met betrekking tot Gent uit de zestiende tot en met de negentiende eeuw bewaard te zijn gebleven, en het is aan de hand van een selectie van deze werken en van iconografisch materiaal uit dezelfde periode dat wij een repertorium hebben opgesteld, dat uiteindelijk 964 grafschriften bevat.

Naarmate we in ons onderzoek vorderden, bleek dat er in Gent vele grafmonumenten uit de Middeleeuwen en de zestiende eeuw bewaard gebleven zijn. De meeste van deze monumenten zijn niet bewaard in de religieuze instellingen, waarin ze zich oorspronkelijk bevonden en waarvan vele uit de middeleeuwse en zestiende-eeuwse periode al lang niet meer bestaan, maar kwamen aan het licht bij werken aan de Tolhuissluis, het Kuipgat en de Braamgaten in de negentiende eeuw, waar ze in vroegere tijden als bouw materiaal gebruikt waren (ons onderzoek wees overigens uit dat vloerzerken voor allerlei soorten openbare werken en bouwactiviteiten herbruikt werden). We besloten een belangrijk deel van onze licentiaatsverhandeling aan de bewaard gebleven Gentse grafmonumenten te wijden, en in totaal verzamelden we gegevens over 181 bewaard gebleven monumenten. Ten eerste zijn zij interessant omwille van de grafschriften die ze bevatten en die nog nooit grondig bestudeerd zijn geworden. Samen met de grafschriften uit het door ons samengestelde repertorium vormen ze een geschikte bron, aan de hand waarvan het gebruik van de taal en het formularium van de middeleeuwse en zestiende-eeuwse grafschriften kan ontleed worden. Ook voor de paleografie van de letters vormen ze een unieke bron, maar binnen het tijdsbestek van deze licentiaatsverhandeling was het niet mogelijk om daar diep op in te gaan.

Naast de inhoud van de grafschriften vormen ook de typologie, de iconografie, de herkomst van het materiaal en de techniek, evenals de productie van grafmonumenten boeiende aspecten. In onze licentiaatsverhandeling werd gepoogd een antwoord te zoeken op vragen als welke mensen voor welk type grafmonument kozen, op welke manier gebruik gemaakt werd van de iconografie om zichzelf en zijn heilsgeschiedenis voor te stellen, welke grondstoffen en technieken er gehanteerd werden en hoe de productie van grafmonumenten in Gent zijn gang ging.

Een studie van middeleeuwse en zestiende-eeuwse grafschriften en grafmonumenten is natuurlijk onmogelijk zonder het schetsen van een algemeen kader, waarin de omgang in die periode van de mens met de dood uit de doeken wordt gedaan. Dit deden we dan ook in het eerste deel van onze licentiaatsverhandeling.

Concluderend kunnen we met betrekking tot het onderzoek dat we in onze licentiaatsverhandeling hebben uitgevoerd, volgende zaken aanstippen.

Tijdens de Middeleeuwen ontwikkelde zich het concept van het vagevuur en daaruit volgde het ontstaan van het systeem van de ‘gemeenschap van de levenden en de doden’, dat de middeleeuwse en zestiende-eeuwse doodsbewerking volledig zou gaan beheersen. Naarmate mensen tijdens hun leven goed of slecht hadden gehandeld, duurde de periode die hun

zielen in het vagevuur moesten slijten korter of langer. Na de dood kon men er zelf niets meer aan veranderen: dan moest er op de steun van de levenden gerekend worden om uiteindelijk toch in de hemel aan te komen. Op die manier ontstond de bovengenoemde 'gemeenschap van de levenden en de doden', waarbij de levenden baden voor het zielenheil van de doden en daar ook hun eigen voordeel uit haalden – zo voerden ze immers een goed werk uit, dat hun eigen zielenheil bevorderde –, en waarbij de doden konden profiteren van die gebeden en van de maatregelen die ze hadden getroffen vóór hun dood, zoals onder meer het stichten van individuele memoriediensten. Bij dit systeem stond het noemen van de naam centraal.

Ook grafmonumenten en grafschriften droegen bij tot de zorg voor het zielenheil van de overledenen. P. Binski (*Medieval Death - Ritual and Representation*, Londen, 1996, p. 71) schrijft: *"The chief character of any memorial, one which lent it its validity, was stability and permanence, and also accessibility. But medieval tombs were not simply memorials. Their character shared much with medieval beliefs about the relationship between the living and the dead, in being premised upon a transactional system of mutual obligation between them"*. Deze bijdrage tot de 'gemeenschap van de levenden en de doden' gebeurde in hoofdzaak door het noemen van de namen van de overledenen, die in de grafschriften te lezen stonden. Daarnaast vindt men in de grafschriften verwijzingen naar zaken die met het zielenheil te maken hadden. Zo gebeurde het noemen van de namen van de overledenen meestal in combinatie met een bede: de toeschouwer wordt aangesproken om voor de overledene te bidden. Soms is het uitspreken van een apart gebed niet eens meer nodig, want de voorbijganger spreekt al door het lezen van de tekst een wens uit. Ook duiken er uitdrukkingen op die de toeschouwer uitdrukkelijk rechtstreeks aanspreken ('lector', 'viator') om inspanningen voor het zielenheil van de overledene(n) te doen. Ten tweede zijn er 'memento mori'-teksten in de grafschriften terug te vinden. Het kan gaan om teksten met een moraliserende inslag, die de voorbijganger rechtstreeks aanspreken en hem op zijn sterfelijkheid wijzen (dit komt ook vaak voor in *carmina*), of om citaten uit de Bijbel en de liturgie, die betrekking hebben op de heilsgeschiedenis. Ook de op zichzelf gerichte gebeden, die als het ware uit de mond van de overledenen komen en die door het uitspreken door de toeschouwer meteen hun werking deden, rekenen we tot de 'memento mori'-teksten. Tenslotte vermelden we nog de stichtingen, die vaak in het grafschrift opgenomen werden om een controle in te bouwen. Door ze in het grafschrift op te nemen werd de stichting publiek gemaakt, en indien de instelling haar belofte om ze uit te voeren niet meer nakwam, werd dit zodoende makkelijker opgemerkt.

Naast de informatie die de grafmonumenten en grafschriften ons geven over de zorg voor het zielenheil, en de visie van de middeleeuwse en zestiende-eeuwse mens op de dood in het algemeen, vertellen ze ons ook heel wat over het profiel dat men van de overledenen wou schetsen. Dit profiel kon reeds door de betrokken persoon bij leven zijn opgesteld, onder andere door het uitkiezen van een grafmonument en de tekst voor zijn of haar grafschrift.

Bij de iconografie van de grafmonumenten duiden 'symbolen', de kledij en de attributen van gisanten de plaats, die de overledenen in de maatschappij hadden, aan – zo vertellen ze ons onder andere over de functies die de desbetreffende personen uitoefenden. Ook de opkomst van de familiezin blijkt duidelijk uit de grafmonumenten. Vanaf de dertiende en veertiende eeuw zien we de opkomst van gisantvoorstellingen van meer dan één persoon. Het voorkomen van wapenschilden sluit hierbij aan: het was de ideale manier om de voorouders collectief te gedenken.

In de grafschriften zien we dezelfde soort elementen opduiken, maar veel nauwkeuriger gedefinieerd. De teksten maken dan ook het belangrijkste onderdeel van het grafmonument uit. Naast het voorkomen van de namen van de overledenen, hun overlijdensdatum en zaken die verband houden met het zielenheil wordt het profiel van de gestorven personen nauwkeurig omschreven: eventuele adellijke titels, uitgeoefende functies en allerlei verdiensten komen aan bod. Het profiel van de vrouwen wordt aan de hand van dat van hun echtgenoot of vader omschreven. In de grafschriften duikt eveneens de familiezin op: er wordt melding gemaakt van meerdere familieleden die bij elkaar begraven liggen (meestal betreft het echtparen, maar het kan ook om hele gezinnen en andere combinaties van familieleden gaan) en er worden zelfs familieleden vermeld die niet op die plaats begraven liggen. Niet alle grafschriften bevatten bovengenoemde gegevens: sommige geven slechts de naam en de overlijdensdatum van de overledenen, anderen gaan dan weer heel uitdrukkelijk op het levensverhaal van de betrokken personen in (vooral de uitgebreide zestiende-eeuwse Latijnse grafschriften). Ook de keuze van het type grafmonument en het materiaal dat ervoor aangewend moest worden toont het prestige aan dat men voorstond.

Zoals we reeds schreven, hebben we niet alles kunnen verwezenlijken wat ons voor ogen stond. Zo kreeg de paleografie van de lettertekens op de bewaard gebleven grafmonumenten niet alle aandacht die ze wel verdiende. Met deze licentiaatsverhandeling poogden we dan ook slechts een aanzet te geven tot een verdere uitdieping van het onderwerp, en dit onder meer aan de hand van het door ons samengestelde repertorium en de lijst van de bewaard gebleven Gentse grafmonumenten.